

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ  
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

**Вівчарук Діана Павлівна**

УДК 347.4

**ТИПОВИЙ ДОГОВІР У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;  
сімейне право; міжнародне приватне право

**АВТОРЕФЕРАТ**  
дисертації на здобуття наукового ступеня  
кандидата юридичних наук

Харків – 2016

*Дисертацією є рукопис.*

Робота виконана на кафедрі цивільного права та процесу факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України.

**Науковий керівник:** кандидат юридичних наук, професор  
**СЕРГІЄНКО Валерій Вікторович**,  
Харківський національний економічний  
університет імені Семена Кузнеця,  
завідувач кафедри правового регулювання  
економіки.

**Офіційні опоненти:** доктор юридичних наук, старший  
науковий співробітник  
**ТИМЧЕНКО Геннадій Петрович**,  
Інститут держави і права імені  
В. М. Корещького Національної академії  
наук України,  
старший науковий співробітник відділу  
проблем цивільного, трудового та  
підприємницького права;

кандидат юридичних наук, доцент  
**ТОПОРКОВА Марина Миколаївна**,  
Харківський торговельно-економічний  
інститут Київського національного  
торговельно-економічного університету,  
доцент кафедри туризму та соціальних наук.

Захист відбудеться 30 січня 2017 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

Автореферат розісланий 29 грудня 2016 р.

**Вчений секретар**  
спеціалізованої вченої ради

**К. В. Коваленко**

## ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

**Актуальність теми** дисертаційного дослідження зумовлена розвитком суспільних відносин, який випереджає їх правове забезпечення й потребує наукового обґрунтування новел цивільного законодавства. З цього приводу слід зазначити, що розвиток суспільних відносин в Україні характеризується комплексним поєднанням у їх структурі публічних та приватних аспектів, взаємодією суспільних (публічних) та приватних інтересів тощо.

Одним із цивільно-правових інститутів, які врегульовують суспільні відносини на стику приватних та публічних інтересів, є цивільно-правовий інститут типових договорів, якому, з одного боку, здебільшого притаманні ознаки нормативно-правового акта, а з іншого – меншою мірою ознаки цивільно-правових договорів (зокрема, публічних договорів та договорів приєднання).

Слід зазначити, що юридична обов'язковість, як ознака типових договорів, зближує їх із нормативно-правовими актами. Із позицій загальної теорії права та держави нормативно-правовий акт розглядається як офіційний акт-документ компетентних органів, що містить норми права, забезпечувані державою. Отже, типовому договору притаманна певна нормативність, як і в нормативно-правових актах, що надає йому імперативності, яка не властива більшості цивільно-правових договорів.

Якщо вести мову про ознаки типового договору як різновиду цивільно-правових договорів, то слід акцентувати увагу на належності йому ознак публічних договорів. Умови публічного договору є однаковими для всіх споживачів, крім тих, кому за законом надані відповідні пільги. А типовий договір здебільшого не містить усіх тих умов, що визначені законом як істотні, що потребує внесення певних змін та корегування.

Проблематика типового договору тією чи іншою мірою досліджувалась у науці цивільного права. Зокрема, окремі проблеми формування умов та порядку укладення типових договорів висвітлювались у наукових дослідженнях, які здійснили О. А. Беяневич, М. І. Брагінський, С. А. Верб, В. В. Вітрянський, А. Ю. Гришко, О. В. Дзера, Я. Р. Кицик, В. В. Луць, В. С. Мілаш, Р. Ф. Мустафін, В. Г. Олюха, В. В. Сергієнко, М. О. Стефанчук, Р. О. Стефанчук, В. Г. Ульяницьев, Р. Б. Шишка та інші науковці.

Разом з тим складність юридичної природи та процедурних питань, пов'язаних з укладенням типових договорів в Україні, потребує окремого комплексного наукового дослідження, спрямованого на розроблення нових та систематизацію існуючих теоретичних положень,

а також обґрунтування практично значимих рекомендацій з даної проблематики.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Роботу виконано відповідно до п. 2.6 дод. 2 до Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затверджених наказом МВС України від 16.03.2015 р. № 275, п. 4 Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2016–2019 років від 23.02.2016 р., а також тем науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Харківського національного університету внутрішніх справ, зареєстрованих в Українському інституті науково-технічної і економічної інформації на 2014–2017 роки (№ ДР 0113U008189).

**Мета і задачі дослідження.** Мета роботи полягає в комплексному правовому дослідженні інституту типових договорів у цивільному законодавстві України для виявлення та подальшої систематизації особливостей правового регулювання їх укладення, виконання, зміни та розірвання на сучасному етапі, визначенні способів подолання перешкод, що виникають у процесі правового регулювання досліджуваного інституту, а також пошуку найбільш ефективних методів удосконалення законодавства, що регулює типові договори.

Для досягнення зазначеної мети передбачено розв'язання конкретних задач:

- розглянути історичні особливості становлення конструкції типового договору;
- встановити стан дослідження проблематики типового договору в цивільно-правовій науці;
- з'ясувати співвідношення типових та вірцевих (примірних) договорів;
- визначити основні напрями щодо розуміння регулятивного впливу типового договору;
- з'ясувати поняття типового договору та визначити його місце в системі договірних зобов'язань;
- систематизувати випадки та розумність застосування конструкції типового договору;
- розглянути особливості змісту та формування умов типового договору;
- вивчити процедуру укладення типових договорів;
- встановити та систематизувати критерії оцінювання виконання типового договору;

- визначити специфіку зміни умов та припинення типових договорів;

- розглянути випадки настання відповідальності сторін за невиконання або неналежне виконання типового договору.

*Об'єктом дослідження* є суспільні відносини, пов'язані з укладенням, зміною, припиненням та виконанням типових договорів.

*Предметом дослідження* є типовий договір у цивільному праві.

**Методи дослідження.** Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять загальнонаукові та спеціально-правові методи пізнання. Так, метод діалектики дозволив встановити суперечності правового регулювання в питаннях укладення, зміни та припинення типових договорів (підрозділи 2.4, 3.2). Історичний метод використовувався під час дослідження генези розвитку та становлення конструкції типових договорів. За допомогою даного методу обґрунтовано становлення та подальший розвиток конструкції так званого «прототипового договору» (підрозділ 1.1). Порівняльно-правовий метод дозволив здійснити порівняння національного та зарубіжного законодавства у питаннях застосування конструкції типових договорів (підрозділи 1.2, 1.3). Застосування нормативно-догматичного методу надало можливість дослідити зміст цивільно-правових норм, які врегульовують особливості застосування конструкції типового договору (підрозділ 2.2). Шляхом застосування методу аналізу та синтезу досліджено основні елементи порядку формування та укладення типового договору відповідно до чинного законодавства України (підрозділи 2.1, 2.3, 2.4). Системно-структурний метод дозволив установити місце типового договору серед форм договорів, які виділяються цивільним законодавством у цілому та договірним законодавством зокрема (підрозділи 3.1 – 3.3).

**Наукова новизна одержаних результатів.** Дисертація є одним із перших у незалежній Україні комплексних досліджень теоретичних засад типового договору в цивільному праві. У процесі дослідження були досягнуті такі наукові результати, які виносяться на захист:

*вперше:*

- обґрунтовано, що в історичному аспекті типовість стосувалася тільки процедури укладення та форми договору, яка передувала сучасній конструкції класичного типового договору. Це дає можливість застосувати до них назву «прототипові договори»;

- встановлено, що проблематика типових договорів диференціюється у рамках двох основних напрямів: а) дослідження інституту цивільно-правових договорів у цілому, включаючи і

проблематику типового договору зокрема; б) дослідження конструкції типового договору та окремих видів типових договорів;

– диференційовано ознаки типового договору на три групи: а) імперативні ознаки типового договору, до яких можна віднести: його офіційний характер та його обов'язковість для виконання, встановлення у ньому норм поведінки; б) диспозитивні ознаки типового договору, серед яких: відображення у змісті типового договору певних прав і обов'язків суб'єктів, а також те, що він починає діяти з часу підписання його сторонами у результаті їх волевиявлення прийняти визначені у ньому умови; в) змішані (імперативно-диспозитивні) ознаки договору, зокрема те, що він є правомірною дією та засобом регулювання цивільних та інших пов'язаних з ними правовідносин;

– зроблено висновок про те, що типовий договір є змішаним договором, який у своєму змісті містить більше положень нормативно-правового акта підзаконного характеру, що обмежує принципи цивільного права щодо рівності сторін, свободи договору;

*удосконалено:*

– поняття типового договору та його ознаки у цивільному праві, сукупність яких дає нам можливість визначити типовий договір як особливий різновид нормативно-правового акта, встановлений компетентним органом у визначеній формі, має офіційний характер, визначає права і обов'язки суб'єктів, спрямований на встановлення, зміну чи припинення цивільних та інших правовідносин, має на меті узгодження приватних та публічних інтересів та набуває чинності з часу підписання його сторонами у результаті їх волевиявлення прийняти визначені у ньому умови;

– співвідношення типового та взірцевого (примірного) договору, яке дозволяє встановити їх спільні та відмінні ознаки. При цьому не можна говорити про домовленість сторін у типовому, інше можна сказати про взірцевий договір, де суб'єкт господарювання розробляє декілька варіантів договору, до якого можна внести зміни, приєднатися, або обрати інший, який містить більш прийнятні умови для сторін;

– положення про те, що типовий договір має нормативну природу і за своєю суттю є спеціальним видом актів цивільного законодавства, завдяки якому максимально імперативно регулюється зміст усіх договорів, які укладаються на підставі типових договорів. Тому відповідальність у типовому договорі повинна бути співрозмірною та детально прописаною у договорі;

*дістали подальшого розвитку:*

– положення щодо укладення типових договорів із визначенням у них істотних умов, зокрема за участю фізичних осіб-споживачів, має

формуватися таким чином, щоб суб'єкти господарської діяльності не могли встановлювати в договорах умови, що порушують права споживачів, ставлять їх у невідгідне становище;

– положення про процес укладання типового договору як особливого різновиду нормативно-правового акта, який даватиме можливість конкретизувати його умови;

– положення про випадки та розуміння використання конструкції типового договору.

**Практичне значення одержаних результатів** полягає в тому, що викладені в дисертаційному дослідженні положення, висновки та пропозиції можуть бути використані у:

– правотворчості – для удосконалення положень цивільного законодавства, що регулює відносини з типового договору;

– науково-дослідній сфері – як підґрунтя для подальших науково-теоретичних досліджень проблем договірної права в цілому та типових договорів зокрема;

– правозастосуванні – для уніфікації судової практики, вирішення спорів, що виникають при невиконанні чи неналежному виконанні умов типового договору;

– освітньому процесі – під час викладання дисциплін «Цивільне право України» та «Договірне право України», а також у ході підготовки методичних рекомендацій, підручників і навчальних посібників із даної тематики.

**Апробація результатів дисертації.** Дисертація виконана й обговорена на кафедрі цивільного права та процесу факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ. Основні результати дисертаційної роботи обговорювалися на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України» (м. Львів, 29–30 січня 2016 р.); «Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику» (м. Харків, 5–6 лютого 2016 р.); «Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (м. Київ, 11–12 березня 2016 р.); «Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин» (м. Одеса, 11–12 березня 2016 р.); «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених» (м. Харків, 17 травня 2016 р.); «Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу» (м. Херсон, 3–4 червня 2016 р.).

**Публікації.** Основні положення дослідження знайшли відображення у семи наукових статтях, з яких п'ять опубліковано у

фахових виданнях України, дві – в зарубіжних наукових виданнях, а також у тезах шести доповідей та повідомлень на науково-практичних конференціях.

**Структура дисертації.** Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які включають десять підрозділів, висновків та списку використаних джерел (183 найменування). Загальний обсяг дисертації становить 209 сторінок, з них основного тексту – 190 сторінок.

## **ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ**

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, охарактеризовано зв'язок з науковими програмами, планами та темами, визначено її мету і завдання, методологію, наукову новизну, висвітлено теоретичне і практичне значення отриманих результатів, надано відомості про апробацію результатів дослідження.

**Розділ 1 «Загальні положення типового договору»** складається з трьох підрозділів.

У *підрозділі 1.1 «Становлення конструкції типового договору»* розглядається формування та розвиток типового договору як специфічного виду договорів, який має свою передісторію. Досліджується генеза типового договору та акцентується увага на загальних (філологічних) та спеціально-юридичних підходах до розуміння його сутності. Систематизується становлення конструкції типового договору в декілька етапів: 1) етап становлення конструкції так званого «прототипового договору», який охоплював період зі стародавніх часів до XX століття. На даному етапі типовість у договірних відносинах визначалась наступними особливостями: обрядовістю, формальністю, публічністю та процедурою легалізації. 2) етап становлення та затвердження конструкції класичного типового договору, який охоплює XX – початок XXI століття. На даному етапі розуміння типового договору набуло класичного виразу, за яким поняття їх типовості було перенесене на зміст та умови тих чи інших видів договорів спочатку на рівні цивільного права, а вже потім на інші галузі права України: господарське, житлове, трудове, сімейне, земельне.

У *підрозділі 1.2 «Проблематика типового договору і стан її дослідження»* визначено, що юридична конструкція та особливості укладення і виконання типового договору не відповідають загальним особливостям, властивим інституту цивільно-правових договорів, а також правовій природі самого цивільно-правового договору. Типові договори, умови яких розроблені та затверджені відповідним органом державної влади, є носіями владних приписів, зміна та доповнення яких



неможливі. Типові договори, що опосередковують специфічні відносини з надання житлово-комунальних послуг, розглядаються як нормативно-правовий акт, який містить ознаки загальнообов'язковості, що притаманні законним та підзаконним нормативно-правовим актам та є загальнообов'язковими для суб'єктів правовідносин. Типові договори, умови яких розроблені суб'єктами господарювання на підставі затверджених формулярів, можна розглядати як проект договору, до якого можливо вносити певні поправки та корегування.

У *підрозділі 1.3 «Співвідношення типового та взірцевого договорів»* визначено, що поширення застосування при регулюванні відносин між сторонами типових, формулярних договорів створює певні проблеми не тільки для учасників правовідносин, але і проблеми договірної права, що є суттєво важливими для розвитку суспільних відносин та економіки всієї країни. Показується, що принципово важливою відмінністю між взірцевими (примірними) та типовими договорами, є відсутність імперативної сили в змісті взірцевого договору. Так, «рекомендації», що надаються суб'єктам, не є загальнообов'язковими, оскільки сторони договору, по-перше, можуть відійти від змісту подібних рекомендацій без будь-яких правових наслідків, по-друге, мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови договору та вносити в нього доповнення. Тому примірний договір має лише рекомендаційний характер, звідки випливає, що ступінь його обов'язковості є мінімальною, обов'язковість у таких договорах з'являється лише при їх укладенні. Інше можна стверджувати щодо типового договору, оскільки однією з його основних особливостей є те, що, по-перше, він має затверджуватись за процедурою, схожою з прийняттям нормативно-правового акта, по-друге, його сторони не можуть відступити від змісту типового договору, за винятком наявного в них права лише на конкретизацію його окремих умов. Робиться висновок, що типовий договір є змішаним договором, якому притаманні ознаки імперативності, що суперечить загальним принципам цивільного права.

**Розділ 2 «Зміст та порядок укладання типового договору»** складається з чотирьох підрозділів.

У *підрозділі 2.1 «Типовий договір як регулятор договірних відносин»* встановлено та обґрунтовано, що при застосуванні типового договору можна вести мову про дуалізм у регулюванні цивільних та інших правовідносин за допомогою типового договору. Даний дуалізм типового договору як регулятора договірних відносин полягає в тому, що: 1) з одного боку, наявність встановленої та затвердженої форми такого договору компетентним державним органом, його

обов'язковість та неможливість внесення змін та доповнень свідчить про імперативний регулятивний вплив на правовідносини; 2) з іншого боку, прийняття умов типового договору сторонами шляхом його підписання свідчить про диспозитивний регулятивний вплив такого договору на індивідуалізованому рівні регулювання договірних відносин. Але варто визначити, що прийняття умов типового договору відбувається також із порушенням загальновстановлених принципів цивільного права, а це пов'язано з тим, що державний орган влади, затверджуючи такий договір, не надає альтернативу вибору сторонам.

Крім того, з'ясовано, що типовий договір за своїми сутнісними особливостями має ознаки як нормативно-правового акта, так і регулятора цивільно-правових відносин. У свою чергу, функціональні особливості типового договору, як регулятора цивільних правовідносин, також свідчать про те, що таке регулювання ним здійснюється здебільшого на імперативних засадах, і лише частково – на диспозитивних засадах.

У підрозділі 2.2 *«Випадки та розумність використання конструкції типового договору в цивільних правовідносинах»* встановлено, що з урахуванням юридичної природи типового договору поєднання у ньому в більшості імперативних, а не диспозитивних засад його застосування передбачає поєднання (межі стику) різних сфер правового регулювання, зокрема: 1) взаємодію сфери необхідного (обов'язкового) правового регулювання та сфери можливого (потенційного) правового регулювання. Це пояснюється тим, що сфера необхідного правового регулювання стосується імперативних засад у частині затвердження форми типового договору та викладених у ньому обов'язкових умов, які спрямовані на захист публічного інтересу у договірних правовідносинах; 2) взаємозв'язок між сферою законодавчого (легального) регулювання та сферою правореалізуючого (зокрема, правозастосовного) регулювання. У даному випадку у рамках сфери законодавчого регулювання на різних рівнях встановлюються та затверджуються форми типових договорів та визначені у них загальнообов'язкові умови. Що ж стосується сфери правореалізуючого (правозастосовного) регулювання, то вона охоплює кожний конкретний випадок укладення типових договорів між визначеними суб'єктами договірних відносин. Отже, сфера законодавчого регулювання та сфера правореалізуючого регулювання співвідносяться між собою у питаннях укладення та виконання типових договорів як сфера правотворення та сфера правореалізації (в тому числі і правозастосування), як загальне і конкретне. Але це стосується лише тих типових договорів, які формуються суб'єктом господарювання задля спрощення процесу його

укладення щодо типових договорів, затверджених відповідним органом державної влади, то тут не відбувається балансу між перетворенням та правореалізацією.

У *підрозділі 2.3 «Умови типового договору та порядок їх формування»* встановлено, що зміст типового договору слід розглядати як сукупність визначених нормативно-правовими актами обов'язкових умов та обумовлених сторонами добровільних умов заздалегідь визначених у формулярах, які визначають їх права і обов'язки та спрямовані на встановлення, зміну чи припинення договірних відносин. Отже, у співвідношенні умов договору з правами та обов'язками сторін останні слід розглядати як складовий елемент умов типового договору. В ході систематизації видів умов, які притаманні типовим договорам, виділено основні наукові підходи до класифікації умов договору: 1) науковий напрям, за яким умови договору поділяються на істотні та неістотні (додаткові); 2) науковий напрям, який передбачає поділ умов договору на істотні, звичайні та випадкові; 3) науковий напрям, за яким умови договору поділяються на істотні та неістотні, однак, у свою чергу, неістотні умови поділено на звичайні та випадкові; 4) науковий напрям, за яким виділяються лише істотні умови договору.

Встановлено, що від характеру умов типового договору залежить і порядок їх формування, зокрема: 1) умови типового договору формуються на офіційному нормативно-правовому рівні компетентними органами державної влади; 2) випадкові умови типового договору можуть формуватися та визначатися на неофіційному рівні, тобто самими сторонами у визначених випадках, якщо це передбачено тією чи іншою конструкцією типового договору.

У *підрозділі 2.4 «Укладання типового договору»* проведено аналіз загальних засад укладення договорів у цілому та типових договорів зокрема. У ході такого аналізу встановлено, що укладення типових договорів передбачає наступне: 1) необхідність досягнення згоди сторін щодо усіх істотних умов договору, включаючи і умови, які викладені в типових договорах; 2) вимогами, які ставляться до істотних умов договору, є не лише вимоги щодо умов договору, а й вимоги, що ставляться до правочину в цілому, зокрема: умови про предмет; умови, що визначені законом як істотні; умови, які є необхідними для договорів даного виду; умови, щодо яких за заявою хоча б однієї із сторін має бути досягнуто згоди; 3) сама процедура укладення договору може здійснюватися у спрощеній формі або з дотриманням усієї процедури (ускладнена форма). Спрощена процедура укладення договору передбачає висування пропозиції однієї сторони укласти договір (оферти) та прийняття пропозиції (акцепту) другою стороною.

Усі типові договори здебільшого укладають в спрощеній формі, тому що узгодження умов такого договору не відбуваються у зв'язку із тим, що вони мають імперативний характер.

Крім того, встановлено, що укладення типових договорів здійснюється з урахуванням специфіки публічних договорів та договорів приєднання, а отже, передбачає не загальний, а спеціальний порядок. Згідно з цим порядком offerent (орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи суб'єкт господарювання) пропонує іншій стороні укласти договір на умовах, визначених у формах типових договорів із зазначенням конкретних термінів чи без таких. Acceptor має або беззастережно прийняти умови типового договору, або взагалі відмовитись від його укладення.

**Розділ 3 «Динаміка типового договору»** складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 *«Критерії оцінки виконання типового договору»* встановлено окремі критерії, на основі яких здійснюється виконання даного типу договорів. Одним із таких критеріїв є свобода договору. Визначено, що свобода договору означає: 1) неприпустимість примусу вступу в договірні відносини; 2) можливість вільного вибору майбутнього контрагента; 3) можливість сторін вільно визначати характер (вид, тип) договору, який вони укладають; 4) можливість учасників договору вільно, на власний розсуд визначати його зміст.

Другу групу критеріїв належного виконання типового договору становить відповідність виконання умовам самого договору. До умов, які характеризують виконання як належне, ставляться вимоги, що пред'являються до суб'єкта і предмета виконання, а також до строку, місця і способу виконання. Такі умови зазвичай закріплюються диспозитивними нормами закону, що дає можливість його учасникам обрати конкретний варіант виконання зобов'язання, і найбільшою мірою відповідає їх інтересам. Якщо умова виконання узгоджена сторонами та знайшла закріплення у договорі, вона є обов'язковою для сторін з моменту його підписання та є критерієм належності виконання.

У підрозділі 3.2 *«Зміна та припинення типового договору»* доведено, що до типових договорів, які розроблені та прийняті органами державної влади та мають силу закону, виходячи з судової практики, сторонам не можна вносити не тільки зміни, але і корегувати певні умови такого договору. Наголошується на необхідності застосування категорії «типові умови договору», що будуть мати обов'язковий характер для сторін договору, проте не будуть мати характер нормативно-правового акта.

Якщо відступити від терміна «типовий договір» і застосовувати термін «типові умови договору», суттєво зміниться правова природа договору. А саме типовий договір, що має характер нормативно-правового акта і регулюється за допомогою імперативного методу правового регулювання, трансформується в цивільно-правовий договір з типовими умовами, що регулюється за допомогою диспозитивного методу. При наявності договору з типовими умовами у сфері надання житлово-комунальних послуг споживач житлово-комунальних послуг матиме можливість вносити зміни до договору про надання житлово-комунальних послуг за згодою сторін, і ці зміни не будуть застосовуватися до тих умов договору, які визначено типовими умовами.

У підрозділі 3.3 «Відповідальність за невиконання чи неналежне виконання типового договору» встановлено, що відповідальність за типовим договором має бути рівноцінною для сторін та закріпленою в договорі, а відповідальність, закріплена в спеціальному законодавстві, має відповідати загальновстановленим принципам юридичної відповідальності. Доведено, що сторони типового договору повинні нести реальну відповідальність, а не так, як це відбувається при наданні житлово-комунальних послуг. Так, виконавець (надавач) житлово-комунальних послуг при порушенні умов договору щодо якості послуг несе відповідальність у межах здійснення перерахунку за зниження якісних показників, що не відповідає загальним положенням зобов'язального права. Причому пропорційна зміна вартості послуг (перерахунок) є правом споживача, а не загальнообов'язковою нормою. А в разі наявності додаткових витрат у споживача, що виникли внаслідок недотримання якісних показників послуг, виконавець (надавач) повинен їх компенсувати.

## **ВИСНОВКИ**

У дисертації вперше здійснено цілісне наукове дослідження проблематики типового договору в цивільному праві. Головними теоретичними й практичними результатами роботи є такі висновки:

1. Становлення конструкції типового договору має свою історію, яку можна систематизувати в декілька етапів:

а) етап становлення конструкції так званого «прототипового договору», який охоплював період зі стародавніх часів до XX століття. На даному етапі типовість у договірних відносинах визначалась наступними особливостями: обрядовістю, формальністю, публічністю та процедурою легалізації.

б) етап становлення та утвердження конструкції класичного типового договору, який охоплює ХХ – початок ХХІ століття. На даному етапі розуміння типового договору набуло класичного виразу, за яким поняття їх типовості було перенесене на зміст та умови тих чи інших видів договорів спочатку на рівні цивільного права, а вже потім на інші галузі права України: господарське, житлове, трудове, сімейне, земельне.

2. Основні підходи радянських та сучасних українських і зарубіжних науковців переважно зосереджені на тому, що договір повинен базуватись в основному на волевиявленні сторін, їх добровільній згоді без втручання інших суб'єктів і лише у частині забезпечення їх виконання можуть з ініціативи сторін застосовуватись механізми державного впливу. Водночас типовий договір за своєю природою виступає змішаним договором, що містить більше положень нормативно-правового акта, який явно порушує принципи цивільного права щодо рівності сторін, свободи договору та автономії волі сторін. Такий підхід у цілому іде врозріз із правовою природою типового договору як нормативного документа, який пропонує (а з точки зору вищенаведених поглядів – певною мірою «нав'язує») держава.

3. Аналіз співвідношення типового та взірцевого (примірного) договору дозволяє встановити їх спільні та відмінні ознаки. До спільних ознак можна віднести:

а) їх належність до числа проформ та до так званого «формулярного права»;

б) їх затвердження уповноваженими державними органами;

в) чітку визначеність їх реквізитів та формалізованість.

До числа відмінностей між типовим та взірцевим (примірним) договором доцільно, на нашу думку, віднести наступні особливості:

а) типовий договір є обов'язковим для суб'єктів цивільних правовідносин, взірцевий (примірний) договір не є обов'язковим для сторін та має рекомендаційний характер;

б) обов'язковість типового договору надає йому властивостей нормативно-правового акта, рекомендаційний характер взірцевого (примірного) договору зберігає за останнім основні ознаки класичного розуміння цивільно-правових договорів;

в) типовий договір стосується переважно тієї категорії цивільно-правових відносин, які містять публічний інтерес, взірцевий (примірний) договір може стосуватись як сфери публічного, так і сфери приватного інтересу.

4. Можна вести мову про два основні напрями щодо розуміння регулятивного впливу типового договору: а) нормативний підхід у

чистому вигляді, за яким типовий договір розглядається як вид нормативно-правового акта з ознаками, що притаманні останньому, однак з особливим способом регулювання відносин між сторонами; б) нормативно-договірний (комплексний, комбінований) підхід, за яким типовий договір все ж таки є різновидом як договору, так і нормативно-правового акта, що має як нормативний характер у частині його форми та низки викладених у ньому умов, так і включає умови, які погоджуються сторонами. Хоча в разі затвердження типового договору Кабінетом Міністрів України або відповідним галузевим міністерством погодження таких умов недопустиме. Такий висновок впливає з рішень суду щодо внесення змін у типові договори з надання житлово-комунальних послуг.

5. Типовий договір – це особливий різновид нормативно-правового акта, який, будучи встановленим компетентним органом у визначеній формі, має офіційний характер, визначає права і обов'язки суб'єктів, спрямований на встановлення, зміну чи припинення цивільних та інших правовідносин, має на меті узгодження приватних та публічних інтересів та набуває чинності з часу підписання його сторонами у результаті їх безумовного приєднання до визначених в ньому умов.

6. Ознаки типового договору можна диференціювати на три групи: а) імперативні ознаки типового договору, до яких можна віднести: його офіційний характер та його обов'язковість для виконання, встановлення у ньому норм поведінки; б) диспозитивні ознаки типового договору, серед яких: відображення у змісті типового договору певних прав і обов'язків суб'єктів, а також те, що він починає діяти з часу підписання його сторонами у результаті їх волевиявлення прийняти визначені у ньому умови; в) змішані (імперативно-диспозитивні) ознаки договору, зокрема те, що він: є правомірною дією та засобом регулювання цивільних та інших пов'язаних з ними правовідносин; його метою є узгодження приватних та публічних інтересів; з одного боку, виражається у формі акта-документа, зміст якого фіксується у встановленій законом документальній формі, а з іншого – у формі договору після підписання його сторонами на індивідуалізованому рівні.

7. Типовим договорам властиві наступні групи функцій: а) функції типового договору регулятивного спрямування – власне регулятивна функція; програмно-координаційна функція; інформаційна функція тощо; б) функції типового договору охоронного спрямування – захисна функція, яка полягає в застосуванні механізму захисту порушених прав шляхом примусу до виконання зобов'язання в натурі, відшкодування

збитків, застосування заходів впливу тощо, та гарантійна функція, що виявляється в існуванні системи забезпечувальних засобів, що застосовуються для стимулювання належного виконання зобов'язань (за застава, завдаток, порука, неустойка тощо).

8. Можна виділити конституційний, кодифікаційний, законодавчий та підзаконний рівні правового регулювання випадків використання конструкції типових договорів. На конституційному рівні юридичне визначення випадків використання конструкції типових договорів впливає з положення ч. 4 ст. 42 Конституції України. У ній зазначено, що держава захищає права споживачів, здійснює контроль за якістю і безпечністю продукції та усіх видів послуг і робіт, сприяє діяльності громадських організацій споживачів.

На законодавчому та кодифікаційному рівні випадки правового регулювання особливостей укладення та виконання типових договорів здійснено переважно поверхово, нечітко та із застосуванням бланкетних чи відсильних норм. Це проявляється у наступному: а) нечіткість у визначенні конструкції типового договору в ЦК України, відсутність єдиного підходу щодо розуміння сутності понять «типовий договір» та «типові умови»; б) поверхова регламентація випадків укладення окремих видів типових договорів у ЦК України (зокрема, типових договорів прокату та типових ліцензійних договорів); в) поширення випадків застосування конструкції типового договору на суміжні галузі права (господарське, сімейне, трудове, земельне право); г) бланкетний характер юридичного визначення на кодифікаційному та законодавчому рівні випадків застосування конструкції типового договору у житловому, сімейному та земельному праві; г) розширення випадків та сфери підзаконного нормативно-правового регулювання особливостей застосування типових договорів.

На підзаконному нормативно-правовому рівні випадки застосування типових договорів за сферами правового регулювання можна об'єднати в наступні групи: а) випадки застосування типових договорів з регулювання цивільно-правових відносин; б) випадки застосування типових договорів до регулювання господарських відносин; в) випадки застосування типових договорів до регулювання житлових відносин; г) випадки застосування типових договорів до регулювання земельних відносин; г) випадки застосування типових договорів до регулювання трудових відносин; д) випадки застосування типових договорів при регулюванні відносин у сфері надання комунальних послуг; е) випадки застосування конструкції типового договору у сфері регулювання освітніх відносин.



9. Розумність застосування конструкції типових договорів – це виважений раціональний підхід у регулюванні договірних відносин, який передбачає формування конструкції типових договорів та їх використання з метою узгодження законних приватних інтересів суб'єктів з публічним інтересом. Вона має місце лише в тому випадку, коли мова йде про узгодження приватних та публічних інтересів учасників договірних відносин, про захист того чи іншого публічного (суспільного) інтересу. Лише в цьому випадку, на нашу думку, допускається застосування типових договорів, що тягне за собою обмеження принципу свободи договору, автономії волі тощо.

10. Від характеру умов типового договору залежить і порядок їх формування, зокрема: а) обов'язкові умови типового договору формуються на офіційному нормативно-правовому рівні компетентними органами державної влади. При цьому типові та істотні умови типових договорів формуються на підзаконному рівні компетентними органами, які затверджують форми типових договорів, а звичайні умови передбачаються на законодавчому та кодифікаційному рівні (затверджені ЦК України та окремими законами); б) необов'язкові (випадкові) умови формуються та визначаються на неофіційному рівні, тобто самими сторонами у визначених випадках (якщо це передбачено тією чи іншою конструкцією типового договору).

11. Укладення типових договорів здійснюється з урахуванням специфіки публічних договорів та договорів приєднання, а отже, передбачає не загальний, а спеціальний порядок. Згідно з цим порядком offerent (орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи суб'єкт господарювання) пропонує іншій стороні укласти договір на умовах, визначених у формах типових договорів із зазначенням конкретних строків чи без таких. Акцептант має або беззастережно прийняти умови типового договору, або взагалі відмовитись від його укладення. Виняток із цього правила становлять умови, що можна розглядати як випадкові, але тільки в тих випадках, коли в самій конструкції типового договору випадкові умови допускаються.

12. Для визначення критерію оцінювання виконання типового договору необхідно: а) чітко визначити умови договору, для чого юридична особа, яка формує зміст типового договору, повинна внести до змісту всі ті умови, що визначені законом як істотні; б) сторони такого договору повинні бути визначені виходячи з понять «виробник», «надавач» та «споживач»; в) посередник, який не є виробником, не може укладати типовий договір зі споживачем від власного імені; г) оцінка доцільності застосування типових договорів, при регулюванні

цивільних правовідносин, може здійснюватися лише в разі відсутності ринку послуг, робіт за умови формування його змісту з застосуванням умов, які визначені законом як обов'язкові, у зв'язку з виникненням протиріччя між сторонами. Всі інші умови повинні узгоджуватися сторонами з дотриманням принципу свободи договору, рівності сторін та автономії волі.

13. Внесення змін до типового договору залежить від того, хто є розробником цього типового договору, та яким чином сформовані умови такого договору. Так, на нашу думку, у тому випадку, якщо типовий договір сформовано оферентом на підставі застосування типових умов та умов, які характеризуються диспозитивністю, до такого договору можна вносити зміни та доповнення. Відмова у внесенні змін із посиланням на положення ЦК України, згідно з яким зміст договору, укладеного на підставі правового акта органу державної влади, є обов'язковим для сторін договору та має відповідати цьому акту, стосується лише затверджених типових умов, до яких не можна вносити зміни.

14. Загальні положення про відповідальність за порушення умов договору неможливо застосувати у повному обсязі відносно типового договору. Це пояснюється тим, що сам типовий договір є нормативним актом, до якого застосовуються положення спеціального законодавства, що встановлює відповідальність сторін договору та окремий порядок притягнення до відповідальності. На нашу думку, такий стан справ не завжди дає можливість захистити порушені права та інтереси постраждалої особи. А застосування до споживача оперативних санкцій можливо лише в разі закріплення їх у типовому договорі. Специфічний характер оперативних санкцій має прояв у тому, що вони застосовуються особою, чиї права та інтереси порушені, тільки тоді, коли зобов'язальна особа порушила свій обов'язок, що впливає з договору. При цьому до сторони, яка порушила умови договору (договірне зобов'язання), може бути застосовано тільки ті оперативні санкції, застосування яких передбачено договором.

### **СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:**

1. Півовар Д. П. Порушення принципів цивільного права при регулюванні відносин укладених типовими угодами / Д. П. Півовар, В. В. Сергієнко // *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. – 2015. – № 4. – С. 20 – 22.
2. Півовар Д. П. Щодо відповідальності за типовим договором / Д. П. Півовар // *Збірник наукових праць Харківського національного*

педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Право». – 2015. – Вип. 23. – С. 77–80.

3. Півовар Д. П. Типовий і вірцевий договори в цивільному праві / Д. П. Півовар // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 5. – С. 123–125. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://pap.in.ua/5\\_2015/36.pdf](http://pap.in.ua/5_2015/36.pdf).

4. Півовар Д. П. Умови типового договору в цивільному праві / Д. П. Півовар // Вісник Запорізького національного університету. – 2015. – № 4 (II). – С. 77–80.

5. Півовар Д. Проблематика использования типовых договоров и состояние ее исследования / Д. Пивовар // *Legea si Viata*. – 2016. – № 7. – С. 112–115.

6. Півовар Д. П. Випадки та розумність використання конструкції типового договору / Д. П. Півовар // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – № 3. – С. 83–87.

7. Півовар Д. П. Типовий договір як регулятор договірних відносин / Д. П. Півовар // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. – 2016. – № 3. – С. 57–61.

8. Півовар Д. П. Типовий договір у цивільному праві / Д. П. Півовар // Пріоритетні напрямки розвитку правової системи України : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 29–30 січ. 2016 р.). – Львів : Західноукр. орг. «Центр правничих ініціатив», 2016. – С. 47–49.

9. Півовар Д. П. Принцип свободи договору при укладанні типового договору / Д. П. Півовар // Рівень ефективності та необхідність впливу юридичної науки на нормотворчу діяльність та юридичну практику : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 5–6 лют. 2016 р.). – Х. : Східноукр. наук. юрид. орг., 2016. – С. 36–37.

10. Півовар Д. П. Особливості та порядок формування умов типового договору / Д. П. Півовар // Сучасні правові системи світу в умовах глобалізації: реалії та перспективи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 11–12 берез. 2016 р.). – К. : Центр прав. наук. дослідж., 2016. – С. 48–49.

11. Півовар Д. П. Питання відповідальності за порушення умов типового договору / Д. П. Півовар // Сутність та значення впливу законодавства на розвиток суспільних відносин : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 11–12 берез. 2016 р.). – О. : ГО «Причорноморська фундація права», 2016. – С. 52–54.

12. Півовар Д. П. Зміна та припинення типового договору в цивільному праві / Д. П. Півовар // Актуальні проблеми сучасної науки

в дослідженнях молодих учених : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 17 трав. 2016 р.). – Х. : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2016. – С. 149–153.

13. Півовар Д. П. Сучасний стан та проблематика дослідження типового договору у цивільному праві / Д. П. Півовар // Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Херсон, 3–4 черв. 2016 р.). – Херсон : ВД «Гельветика», 2016. – С. 81–83.

## АНОТАЦІЯ

**Вівчарук Д. П.** Типовий договір у цивільному праві. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2016.

Дисертація присвячена дослідженню питання типового договору в цивільному праві України. Визначено, що типовий договір – це особливий різновид нормативно-правового акта та цивільно-правового договору, який, будучи встановленим компетентним органом у визначеній формі, має офіційний характер, визначає права і обов'язки суб'єктів, спрямований на встановлення, зміну чи припинення цивільних та інших правовідносин, має на меті узгодження інтересів та набуває чинності з часу підписання його сторонами у результаті їх волевиявлення прийняти визначені у ньому умови.

Встановлено, що від характеру умов типового договору залежить і порядок їх формування, зокрема:

а) обов'язкові умови типового договору формуються на офіційному нормативно-правовому рівні компетентними органами державної влади; б) необов'язкові умови формуються та визначаються на неофіційному рівні, тобто самими сторонами у певних випадках.

**Ключові слова:** договір, нормативно-правовий акт, типовий договір, примірний договір, прототиповий договір, умови типового договору, укладення типового договору, зміна типового договору, припинення типового договору.

## АННОТАЦИЯ

**Вивчарук Д. П.** Типовой договор в гражданском праве. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.03 – гражданское право и гражданский

процесс; семейное право; международное частное право. – Харьковський національний університет внутрішніх дел. – Харьков, 2016.

Диссертация посвящена исследованию вопроса типового договора в гражданском праве Украины. Определено, что становление конструкции типового договора имеет свою историю, которую можно систематизировать в несколько этапов: 1) этап становления конструкции так называемого «прототипов договора», который охватывал период с давних времен до XX века; 2) этап становления и утверждения конструкции классического типового договора, который охватывает XX – начало XXI века. По мнению автора, типовой договор – это особый вид нормативно-правового акта и гражданско-правового договора, который, будучи установленным компетентным органом в определенной форме, имеет официальный характер, определяет права и обязанности субъектов, направлен на установление, изменение или прекращение гражданских и иных правоотношений, имеет целью согласование частных и публичных интересов и вступает в силу с момента подписания его сторонами в результате их волеизъявления принять определенные в нем условия.

Установлено, что для типовых договоров с учетом их юридической природы характерны следующие группы условий: а) обязательные условия типового договора, к которым можно отнести типичные, существенные и обычные условия; б) необязательные (случайные) условия, которые могут определяться и согласовываться сторонами в тех случаях, когда это разрешено той или иной конструкцией типового договора.

Кроме того, обосновано, что от характера условий типового договора зависит и порядок их формирования, в частности: а) обязательные (типичные, существенные и обычные) условия типового договора формируются на официальном нормативно-правовом уровне компетентными органами государственной власти. При этом типе и существенные условия типовых договоров формируются на подзаконном уровне компетентными органами, которые утверждают формы типовых договоров, а обычные условия предусматриваются на законодательном и кодификационном уровнях (утверждены действующим ГК Украины и отдельными законами); б) необязательные (случайные) условия формируются и определяются на неофициальном уровне, то есть самими сторонами в определенных случаях.

Также обосновано, что заключение типовых договоров осуществляется с учетом специфики публичных договоров и договоров присоединения, а следовательно – предполагает не общий, а специальный порядок. Согласно этому порядку offerent (орган

государственной власти, орган местного самоуправления или предприятие) предлагает другой стороне заключить договор на условиях, определенных в формах типовых договоров с указанием конкретных сроков или без таковых. Акцептант имеет право или безоговорочно принять условия типового договора, или вообще отказаться от его заключения. Исключение из этого правила составляют условия, которые можно рассматривать как случайные, и то лишь в тех случаях, когда в самой конструкции типового договора случайные условия допускаются.

**Ключевые слова:** договор, нормативно-правовой акт, типовой договор, примерный договор, прототиповой договор, условия типового договора, заключение типового договора, изменение типового договора, прекращение типового договора.

## SUMMARY

**Vivcharuk D. P.** Standard contract in civil law. – *On the manuscript.*

The thesis is to receive a scientific degree Master of Law on specialty 12.00.03 – civil law and civil process; family law; international private law. – Kharkiv National University of Internal Affairs. – Kharkiv, 2016.

Dissertation is devoted to investigation of the problem of model contract in civil law of Ukraine. According to the author, model contract - a special kind of legal act and the civil agreement, which is being established by the competent authority in some form, has an official character, defines the rights and duties of the subjects aimed at the establishment, modification or termination of civil and other relations, aims to harmonize interests and shall enter into force upon signature by the parties as a result of their will to accept certain conditions in it.

In addition, proved that, depending on the nature of the model contract conditions depends on the order of their formation, in particular: a) mandatory standard contract conditions are formed on the official regulatory and legal level by the competent authorities; b) optional conditions are formed and determined at an informal level, that is, by the parties in certain cases.

**Keywords:** contract, normative legal act, standard contract, model contract, prototypical contract, terms of the standard contract, conclusion of a model contract, change in the model contract, termination of the standard contract.